

Aleksander Zajda
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

STAROPOLSKIE NAZWY OSÓB WYSTĘPUJĄCYCH PRZED SĄDEM OPARTE NA PRASŁ. **PER-TI* I ICH HISTORIA W JĘZYKU POLSKIM

Artykuł niniejszy jest kontynuacją ogłoszonej w poprzednim numerze „LingVariów” rozprawy o staropolskich nazwach sporów sądowych i procesów, zawierających w swojej budowie prasł. rdzeń czasownikowy **per-(ti)*. Przypomnijmy je tutaj: *roz-prza* 1388, *odeprzenie* 1394, *prza* 1394, *sąprza* 1397, *spora* 1417, *spór* 1419, *wspór* 1420, *oprza* 1438, *odeprza* 1453, *odpór* 1453, *wspora* 1460, *otpór* 1471. Godny zauważenia jest fakt obecności niektórych z tych wyrazów w innych językach słowiańskich, co jest oczywistym dowodem ich prasłowiańskości. Do katalogu innoślówiańskich odpowiedników stp. *prza* dodamy jeszcze z peryferii obszaru słoweńskiego *prja* – związek *prjo imeti* (Škrubej 2002: 107, 130, 142, 143, 200, 201) jest dokładnym odpowiednikiem stp. *prza mieć* 1559 GrPorz c3v (drobny przyczynek do prawniczej frazeologii prasłowiańskiej). Ale na nazwach sporów nie wyczerpuje się teren stosowalności prasłowiańskiego czasownika. Na jego temacie powstały także w okresie wspólnoty i już na gruncie poszczególnych języków słowiańskich inne ciekawe wyrazy – nazwy osób. Fakt ten podkreśla tym bardziej wartość prasłowiańskiego czasownika. W źródłach staropolskich ujawniły się one wraz z ich powstawaniem.

W kolejności chronologicznej w *Słowniku staropolskim* znajdujemy 7 nazw osób opartych na **per-ti*: *pierca* // *pierzca* 1399, *sąpierz* 1409, *sporca* 1449, *odporca* 1460, *porca* 1460, *sąpierca* 1460, *wsporca* 1460. Aż 5 z nich znajdujemy po raz pierwszy przekazane przez XV-wieczne przekłady *Statutów wiślickich* – 1 w *Kodeksie Świętosława* (Suleda) z lat 1449-1450, 4 w *Kodeksie Działyńskich* z 1460 r. Oczywiście rzeczą jest, że fakt ten ma znaczenie dla oceny ich wartości leksykologicznej. Znowu mamy tutaj kilka ciekawych typów.

a) Nazwa *sąpierz*

Jest ona – formalnie i chronologicznie rzecz biorąc – niewątpliwie najstarszym typem. A oto znaczenia:

1) (11 r.) ‘strona przeciwna w procesie sądowym, adwersarz’:

Quod Dorothea, uxor Niklosz, cum suo vulgariter szøpersz, venientes ad iudicium ex deliberato ingenio cum eorum fideiussoribus [...] receperunt eis terminum [...] pro concordacione 1409 Czrs 342.

2) (2 r.) ‘pełnomocnik, zastępca procesowy’:

Dominus subkamerarius [!] existens szypersz [!] domini Bogufal dicti Zagøczek contra Pøczysz 1409 Czrs 342.

3) (37 r.) ‘strona pozwana, oskarżona’:

Søperz reus ca 1420 WokTryd nr 90; *Powod szrządzy kv praw* (leg. prawu) *szamprza poszwacz, a gdy samperzs stanye, powoda owszeyky nye båndacz, skazvgemy o nye-stanye powodowo [...] themv samprzewy rzecz othrzimacz* 1449 Sul 31-32.

4) (4 r.) ‘strona pozywająca, skarżąca, powód’:

Actores sprawcze vel samperze 1434 PrFil V 31; *Opyekaldnyk [!] moze dobrze opyekaldnyczstwo [!] spuszcycz, ale mvszy, acz go na tho przyczysznye sampyerz, przed gayonym sadem przysacz tako* ca 1455 OrtOssol 83,3.

5) (3 r.) ‘ten, kto jest źle usposobiony do kogoś, nieprzyjaciel’:

Habuit certamen valka, et in omnibus vicit, przewiczaszyla, [...] omnes suos adversarios szampyerze XV med. R XXV 158.

<> por. prasł. **søpьrbь* (Boryś 1975: 99; Sławski I, 1974: 81), scs. *søpьrbь* (Miklosich 1862-1865: 99; Sadnik 1955: 123), strus. *supьrbь, søpьrbь* (Sriezniewskij III 1912: 626), cz. *souper* (Michalek 1970: 28; Holub 1978: 412), słowac. *super* (*Slovník slov. jazyka* IV 1964: 338), sch. (*supьrbь* por. też Boryś 1975: 99; M. Wojtyła-Świerzowska 1974: 29):

Sąpierz jest wyrazem archaicznym i w swojej budowie rzadkim, choć jako typ nazwy działacza w prasłowiańszczyźnie nieodosobnionym (Wojtyła-Świerzowska 1974: 26-30). Jak widać z przytoczonych danych statystycznych, w najstarszym okresie języka polskiego *sąpierz* jest dość często zaświadczony w źródłach; *Słownik staropolski* przytacza go aż w 57 przekazach, najczęściej z mazowieckiego *Kodeksu Świętosława* (Suleda) i z oryli magdeburskich (ca 1455), których przekład powstał najprawdopodobniej na Rusi Czerwonej – we Lwowie lub okolicy (Reczek, Twardzik 1970: 11), także z małopolskiego *Kodeksu Działyńskich* (1460). Ciekawe, że brak go jednak w tak obszernym źródle, jakim są *Zapiski warszawskie*, gromadzące aż 3100 tekstów rot i zapisów sądowych polskich z lat 1421–1558, pochodzących z 66 ksiąg sądowych ziemi warszawskiej i z 6 ksiąg zakroczymskich. Również trzeba zauważyć, że *sąprza* (też *sąpierz*) brak też w rotach wielkopolskich. Wyraz jest kontynuantem prasłowiańskiej postaci *søpьrbь*, zbudowanym za pomocą starego przyrostka *-jb* od czas. *sьpьrbьti* ‘spierać się, sprzeczać się’; podobnie jak *zьlodějь* ‘złoczyńca’ – obydwie nazwy działacza (Sławski 1974, I: 81; Wojtyła-Świerzowska 1974: 29). W archaicznym *sąprzu* (*sąpierz*) znajdujemy jeszcze stary przedrostek *sø-* ‘cum, współ’ – rzeczownikowy wariant znanego z czasowników przedrostka **sь-*.

Należy zauważyć wieloznaczność wyrazu – nazywał on nawet strony przeciwne, pozywającą i pozwaną, co nie pozostanie bez wpływu na jego dalszą historię.

Zauważyć też można, że *Słownik staropolski* notuje od wyrazu *sąpierz* 2 przymiotniki – 1 r. *sąpierzny* 1479 AGZ XVIII 192 i 4 r. *sąprzowy* 1449 Sul 10 (2 r.), 32, 42.

b) Nazwa *sąpierca*

Obok *sąprza* (*sąpierz*) wśród nazw osób nie mniej interesujący jest morfologiczny wariant tego wyrazu z przyrostkiem *-ca*:

sąpierca:

1) (5 r.) ‘pozwany, strona oskarżona’:

Powod ma pozwacz sąpyerczą (Sul 31: *o cządzanyw samprza y powoda*) 1460 Dział 19.

2) (5 r.) ‘powód, strona występująca z pozwem’:

<U>*stawiamy, aby nyegeden sądza any starosta sądy czyniączy nyszadnego masza o ktorakoly rzecz nye zdal kromye strony sąpyercze abo powoda (in absentia accusatoris seu actoris, Sul 63: procz obvynyączego alybo powoda), alyszby sadownye byl przeparth* 1460 Dział 48.

Znowu stwierdzamy tutaj przeciwstawne znaczenia. *Sąpierca* jest niewątpliwie rezultatem postępującej utraty poczucia pierwotnej motywacji starego *sąprza* (*sąpierz*) (por. Boryś 1975: 115). Wyraz pojawia się najpierw w *Kodeksie Działyńskich* (1460), gdzie występuje 10 r. (stary *sąpierz* tam tylko 4 r.). Przykładów podobnego rozwoju dostarczają też formy: *morderca* 1579 < *morderz* 1463 PrFil V 12, *bluźnierca* 1577 < *bluźnierz* ca 1500 Erz 4. Rozwój ten świadczy o tym, że charakter agensa był już w omawianych nazwach zapewne słabo widoczny i należało go odświeżyć, wprowadzając stare formacje do żywotnego wówczas i produktywnego typu słowotwórczego. Podobny ciekawy dublet znajdujemy już jednak też w scs., gdzie obok *sōpъrъ* występuje *sōpъrъnikъ* (Sadnik, Aitzetmüller 1955: 123), strus. *supъrъnikъ* (Sreznevskij III, 1912: 626) w sch. *supъrъnikъ*, też *supъrъnica* (Danicić III, 1864: 204), sło. *soprnik*, *zoprnik* (Škrubej 2002: 130-134). W języku staropolskim dokładnej paraleli do formy *sąpierca* dostarczają *dobrodziejca* < *dobrodziej* – SłStpl. 1 r. z 1471 r., *złodziejca* < *złodziej* – w SłStpl 1 r. z *Rozmyślań przemyskich* (koniec XV w. lub początek XVI).

c) Nazwa *pierca*

Wyraz znajdujemy przede wszystkim w źródłach mazowieckich i rzadziej wielkopolskich:

pierca/pierzca:

1) (25 r.) ‘rzecznik, zastępca procesowy’:

Vincenczow percza dixit: Subiudex, opytay gych, pozivali-li Vøcencza czy mescziczi, sczo [!] ot nich nan zaluge? A percza gych tako: Poziwali. Tedi rzek [!] Vøczencz<o>w

perzcza: *Ne poziwali, owo list. List mv pomogl. A zatym rzek [!] Vøczencz<o>w perzcza: Tym ia listem volo lucrare* 1399 RWlkp II nr 108.

2) (3 r.) ‘strona procesowa, powód bądź pozwany’:

Stanislaus [...] cum Oganka receperunt <se> pro recognicione [...] ad subjudicem [...], quis ipsorum esset actor wlgariter perscze 1400 Leksz II nr 2496.

– czas. *przeć* ‘skarżyć, toczyć spór sądowy, wdawać się w spór, występować w procesie sądowym’ 1402 JA VI 207.

Podobnie: *dzierca* (1 r.) ‘łupieżca’ 1471 MPKJ V 116 <*drzeć* ‘odzierać, zdzierać, łupić’ 1455.

Jak widać z danych statystycznych, *pierca* jest w staropolszczyźnie dość częstym wyrazem. *Słownik staropolski* notuje go przede wszystkim ze źródeł mazowieckich – jak wspomniano – np. z *Kodeksu Świętosława*, z *Zapisków warszawskich*, rzadko z wielkopolskich. Miklosich (1862–1865: 758) notuje z scs. *prьць* ‘contentiosus’, ‘adversarius’, ‘causidicus’, a więc *nomen agentis* z przyrostkiem *-ць*. Identyczną do cerkiewnej formą jest sch. *p̄rac* <*prьць* (Benesić 1949: 607).

W związku z *piercą* należy przytoczyć *pierctwo* (1 r.) ‘urząd piercy, zastępcy procesowego’: *Yakom ya nye byl thfim pyercza anim ya mim pyerczthfem thobyе gymyenyа nye straczyl* 1466 ZapWarsz nr 1248.

d) Nazwy typu *porca*, *sporca*

Należy tu kilka ciekawych nazw:

porca (1 r.) ‘strona procesowa, powód bądź pozwany’:

Przeto chcemy, aby sąpyercza abo porcza przedny (actor, Sul 27: powod) szalobą wszythką poloszyl na lyszczе pozewnem 1460 Dział 15.

– od czas. *przeć*, p. wyżej.

sporca (1 r.) ‘uczestnik sporu, strona procesowa’:

Paknyły iana strona [...] szą na szandze [...] nye postway (! pro postawy), [...] przeczyczna drvga strona [...] oth slvchanya rzeczy ma bicz oddalyona, a gynsi sporczye (litigantes) [...] mayą bicz [...] kv sandv wezwany 1449 Sul 25.

– od rzecz. *spór*, *spora* ‘sprawa sporna, przedmiot rozprawy sądowej’ 1417 Czrs 184.

odpórca (1 r.) ‘strona odpierająca w sądzie zarzuty przeciwnika’: <G>*dy nyekto o dziedziną bylby pozwan, a odporcza (comparens) cząstokroc chytroszczą przed sądem [...]* *odpyra [...], tedy sądza [...]* *ma skazacz* 1460 Dział 17.

– od rzecz. *odpór*, *otpór* ‘odpowiedź na zarzuty przeciwnika procesowego’ 1453 AGZ XIV 370.

<> por. cz. *odpurce* (Michalek 1970: 52), słowac. *odporca* (Kuchar 1998: 101).

wsporca (1 r.) ‘strona w procesie, uczestnik sporu sądowego’: *Gdy sądza vkazuge sprawiedlywosc, tedy wsporcze odstapvyą od pothwarzy* 1460 Dział 47.

– od rzecz. *wspór* ‘zatarg, spór, sprawa sporna, rozstrzygana w drodze postępowania sądowego’ 1420 RWlkp III nr 814.

Znany jest fakt wielkiej produktywności w okresie staropolskim formantu *-ca* wśród nazw wykonawców czynności od podstaw czasownikowych. Oblicza się, że *Słownik staropolski* zawiera 182 nazwy działacza na *-ca*. Do XVI w. przeszło z nich tylko 77 (42%) (Peplowski 1974: 129), w czym nazw stron na *-ca* jest 31, por. np. *dzielca, mówca, osoczca, przestępca, zastawca* itd. (Zajda 1990: 110).

Wymienione nazwy osób oparte na prasł. **per-ti* świadczą jednak o tym, że formant *-ca* tworzył *nomina agentis* nie tylko od tematów czasownikowych – także stare odczasownikowe nazwy czynności, takie jak *pobór, rozbój, spór, wybór*, służyły na równi z tematami czasownikowymi za podstawę do tworzenia nazw wykonawców czynności (Doroszewski 1928: 28). W ten sposób interpretuje się powstanie nazw stron *sporca, odporca, wsporca*, przekazane – jak widać – tylko przez pojedyncze zapisy w przekładach z łaciny, można je więc uważać za propozycje autorów przekładów. Świadczą one wszakże o możliwościach systemu. Zawierają rzeczownikową postać tematyczną. Wydaje się jednak, że apofoniczne *-o-* jako morfologiczna cecha rzeczowników zjawiało się automatycznie także w rzeczownikach na *-ca* typu *sporca*. W tym sensie rzeczowniki te byłyby także rzeczownikami odczasownikowymi. Na tym tle możliwe było powstanie i taka może być interpretacja bezprzedrostkowej nazwy *porca* w zestawieniu *porca przedni* 1460 Dział 15, która na pewno nie jest zdefektowanym przekazem nazwy *pierca* (por. *Słownik staropolski*, t. VI, s. 403).

Żywot nazw osób opartych na prasł. **per-ti* podobny jest do historii nazw sporów i procesów. Z wymienionych staropolskich nazw stron i osób tylko niektóre przechodzą do XVI w., ale wiodą one wówczas żywot raczej tylko słownikowy – w żywych tekstach prawnych można ich nie spotkać. *Odporcę* znajdujemy w ośmiu wydaniach słownika Tucholczyka, poczynając od 1531 r. i kończąc na ostatnim z 1607 r. Zacytujmy przekazy z trzech wydań: *Aduersarius odporcza* 1531 50v; *Aduersarius* [...] *Odporcza, Przeciwnik, Odporna strona* 1540 250v; – *przeciwnik, odporca alio nomine dicitur pars aduersa, przeciwna strona, odporna strona* 1607 (Karpluk 1973: 83). Poza tym SłXVI w. cytuje wyraz 2 razy ze słownika Volckmara (1596). SłXVI w. wymienia też ciekawy wyraz *odpornik* ‘przeciwnik’ w trzech cytatach z dwóch źródeł religijnych. *Odpornik* w użyciu prawniczo-sądowym występuje też w języku słowackim (Kuchar 1998: 19, 85, 103, 104).

Piercę znajdujemy w SłBB (1532: 82): *Prolocutor pyercza* – tylko w tym znaczeniu. U Mączyńskiego (1564) *pierca* w zn. ‘advocatus’ tylko 2 razy. I znowu znamienne, że w *Porządku* B. Groickiego (1559) *pierca* nie występuje ani razu – tylko nowy wyraz *prokurator* 59 razy (por. rozdział *O prokuratorach*, k. 16r-21r.); tak samo jest w jego *Artykułach prawa majdeburskiego* (1558), k. 55r-56r.; brak u niego także *saprza* i *sapiercy* – jest za to 5 razy *adwersarz*. SłBB (1532) nie zna tych dwóch ostatnich wyrazów. W słowniku Tucholczyka w wydaniu z 1607 r. znajdujemy ciekawą formę *pierczyk*: *Rzecznik, Pierczyk, Prokurat, vulgo pro iudice vsurpatur, Woyt* (Karpluk 1973: 136, 179).

Sapierz i *sapierca* w znaczeniu prawniczym żywotne były na początku XVI w., skoro znajdujemy je jeszcze w ówczesnych przekładach statutów polskich – w *Ko-*

deksie dzikowskim z 1501 r. (AKPr III): *sąpierz*, s. 25, 27, 28, 33 (3 razy), 88, 89 (2 razy), *sąpierca* s. 25, 29, 30, 33 (2 razy), 33; w *Kodeksie Stradomskiego* z lat 1503–1518 (*ib.*): *sąpierz* s. 341, 351 (2 razy), 456 (3 razy), *sąpierca* s. 341, 344, 345, 347 (2 razy), 351 (3 razy), 377. Użycie tutaj tych starych wyrazów jest niewątpliwie wynikiem utrzymującej się tradycji przekładowej.

Później nazwę *sąpierz* znajdujemy jeszcze 5 razy u Mączyńskiego (1564) w rozwiniętej fonetycznie postaci *sampierz//sampirz*, ale nie w znaczeniu prawniczym, lecz w zn. ‘rywal, współzawodnik’, np. *Sampierz w miłości* 356/27, 33; *Competitor Sampirz* [!] w *stàraniu* [!] o *yàkà dostoyność* 295d/4; nawet *Sampierstwo w miłości, swakowstwo* [!] 356d/37; także *Competitrix Sàmpierzka*, 295d/7 – dwa ostatnie wyrazy to wielka osobliwość. Poza tym w materiałach SłXVI w. brak jest dokumentacji wyrazów *sąpierz*, *sąpierca*, *sąprza*¹.

Dalszym etapem wykolejenia (a więc nierozumienia wyrazu) jest forma *szampierz* w *Szachach* Kochanowskiego – występuje tam w znaczeniu figury szachowej ‘konik, skoczek’. Tę samą wykolejoną formę znajdujemy potem jeszcze w słowniku Knapskiego (1621), jako przestarzałą u Trotza (z dwiema gwiazdkami), u Lindego ze źródeł XVI w., w Słowniku wileńskim (1861) i oczywiście Słowniku warszawskim (t. VI, 1915). Znamienne, że Linde cytuje z Mączyńskiego formę *szampierz*, a więc niedokładnie. Znaczenie, spotkane po raz pierwszy u Mączyńskiego, powtarza też Knapski (1621): *Szampierz idem Fryjerz, Spółzaletnik* [!] (s. 1145), a za nim Trotz (1779: 2322), Słownik wileński i Słownik warszawski. Tak więc wyraz kończy swój pierwotny żywot chyba z początkiem XVI w. – nie notują go słowniki Tucholczyka (1531) i Bartłomieja z Bydgoszczy (1532).

W dziele S. Sarnickiego *Statuta i metryka przywilejów koronnych* (1593) nie ma ani jednego z omówionych w niniejszym artykule wyrazów, czemu nie należy się dziwić, wiele przemawia bowiem za tym, że w terminologii prawniczej reprezentuje ono stan nowoczesny.

Z końca XVI w. możemy wymienić innowację *poporca* ‘oskarżyciel’, zapisaną w 1584 r. w KsIwK nr 81 – od czas. *poprzeć* ‘natrzeć na coś z siłą’ 1573 Strum M4, por. *popierać* ‘oskarżać’ 1594 Sarn 613.

Przy nazwach sporów i procesów wymieniliśmy kilka regionalizmów, pochodzących z ksiąg sądowych wiejskich. Słownik wileński (1861) notuje ciekawe nazwy osobowe *spornik* ‘sprzecznik, przeciwnik, kłótnik’, *upornik* ‘człowiek uparty’, *upornica*, *uporniczka* ‘kobieta uporna’. Okazuje się, że *spornik* jako nazwa osobowa występuje już w 1363 r.: *Mertyn Spornik* Warm IV 1.

Skoro te stare wyrazy, nazwy osób-uczestników sporów sądowych wychodzą z użycia, to co pojawia się na ich miejsce? Wszak omówione wyżej nazwy określały ważnych uczestników sporów sądowych. Otóż wspomniana wyżej tendencja do precyzji i tutaj zaznacza swoją obecność. Widzieliśmy, że *sąpierz*, *sąpierca*, *pierca*, najczęściej używane w stpl. wyrazy, były polisemiczne, więc nieprecyzyjne. Odpowiadając na postawione pytanie, możemy przytoczyć kilka tytułów paragrafów i cytatów z trzech stron *Porządku* Groickiego (1559):

¹ Serdecznie dziękuję Panu Profesorowi Franciszkowi Peplowskiemu, redaktorowi *Słownika*, za informację w tej sprawie.

O powodnej personie.

Powodem nazywają tę personę, która przed sądem żąda na kogo (k. 21r);

Powodowi zaklętemu pozwana strona nie powinna odpowiadać (k. 22r);

O odpornej albo pozwanej personie. Odporna strona ta jest, przeciw której bywa skarga u sądu;

Pozwanemu co przystoi baczyć. Pozwanemu to nawięcej przystoi..., aby ... prawdę zeznał, co żądającemu winien; Pozwanemu kiedy odwołki nie idą. Odporowi w niektórych sprawach odwołki na rozmyślanie nie bywają dane (k. 23r-v).

Widzimy, że w miejsce starych wyrazów, nieraz polisemicznych, pojawiają się w interesującym nas znaczeniu jednoznaczne derywaty syntaktyczne lub ich eliptyczne kontynuanty, precyzyjnie nazywające pojęcie. Oparte są one albo na rzeczowniku *persona* (*persona* 135 r. w *Porządku*), albo na rzeczowniku *strona* (267 r.); eliptyczne kontynuanty to *pozwany* (95 r.), *żałujący* (6 r.). Gdzie indziej u Groickiego znajdziemy jeszcze *obwinionego* i *oskarżonego*. Jedyne kontynuante staropolskie to *powód* (w *SłStpl.* 49 r. od 1394; 99 r. w *GrPorz*), o wyraźnej motywacji, i neologizm z *Porządku* Groickiego *odpór* – w *SłXVI* w. 2 razy z tego źródła. Godny zauważenia jest fakt, że nie są to pożyczki jak w nazwach sporów i procesów – *prokurator*, który zastąpił *piercę*, *adwersarz* w miejscu *sąpierz* stanowią tu wyjątki.

Możemy zauważyć, że zaawansowane początki tendencji do precyzji, wyrażającej się w tworzeniu derywatów syntaktycznych nazywających strony sporów, znajdujemy już w przykładzie ze słownika Tucholczyka z 1540 r., cytowanym wyżej (250v), następnie w niedawno wydanych tekstach z 1543 r. Tam też stary, ale dobrze motywowany *powód* występuje 51 razy: *strona powodna* 5 razy, *powodna strona* 7 razy, *strona pozwana* 8 razy, *strona przypozwana* 1 raz; *pozwana* 2 razy, *pozwany* 20 razy (Urban, Zajda 2004). Natomiast sam proces derywacji syntaktycznej z jej uniwersalizacyjnymi i słowotwórczymi konsekwencjami jest starodawny, por. np. już z 1255 r. bogatą kolekcję nazw powinności typu *lanowe*, *targowe* i już *poradlne* z formantami *-ne*, *-owe*, wyabstrahowanymi ze zsubstancywizowanych przymiotników po elipsie członu określanego *myto* (Zajda 1979: 7). Derywaty syntaktyczne wymienionego typu znajdujemy też w języku słowackim, np. *odporná strana*, *protivná stranka*, *žalobná strana* (Kuchar 1998: 85, 99, 103), staroczeskim, np. *list klejtovny* (Michalek 1970: 35).

Podsumowanie

Prasł. czasownik **per-ti* jest chyba jedynym, na którego temacie i rdzeniu od czasów prasłowiańskich drogą paradygmatyzacji, prefiksacji, apofonii i sufiksacji zbudowano tyle ciekawych wyrazów polskich – nazw sporów sądowych i procesów, nazw osób, a nie wymieniliśmy przecież jeszcze rzeczowników, które nie należą do tego kręgu tematycznego, np. *opornik*, *podpórka*, *zapora*; wspomnieć możemy też całą kolekcję czasowników. Niektóre wyrazy przekazane zostały niestety tylko przez pojedyncze zapisy.

W nowszych czasach ta twórczość ustała. W nasilonym w XVI w. procesie strukturalnej przebudowy słownictwa prawniczego, idącym w kierunku precyzji, mono-

semii i jednoczesnej likwidacji polileksji, stanowcza ich większość nie jest już obecna (jeśli, to prawie wyłącznie w słownikach). Zastąpiły je nowe wyrazy i określenia o innej etymologii i genezie językowej: albo rodzime, np. *sprawa, powód, powodna persona (strona), pozwana persona (strona)*, albo zapożyczone – np. *adwesarz, prokurator, akcja, kauza, kontrowersyja*. Stanowiły one ważny element XVI-wiecznych innowacji leksykalnych (Zajda 2005: 243-252). Wszystkie odznaczają się właśnie precyzją i monosemią – podstawową cechą i wymogiem terminu. Wyjątkowo żywotny do dziś jest *spór*.

Jeszcze raz należy zauważyć fascynujący fakt obecności wielu wyrazów opartych na **per-ti* we wszystkich językach słowiańskich. W niektórych dotąd znane są inne wyrazy o tej genezie, np. serbsko-chorwackim (wspomniany już) *pàrac, pàrba* ‘spór, sprawa sądowa, proces’, *pàrnica* ‘ts.’ (Benesić 1949: s. 608-609).

Nazwy sporów sądowych i procesów, nazwy osób oparte na prasł. **per-ti* stanowią interesujący rozdział z historii słownictwa polskiego, szczególnie staropolskiej terminologii prawniczej.

Literatura

- BENESIĆ J., 1949, *Słownik chorwacko-polski*, Zagreb.
- BORYŚ W., 1975, *Prefiksacja imienna w językach słowiańskich*, Wrocław.
- CEJTLIN R. M., 1977, *Leksika starosłowiańskiego języka*, Moskwa.
- DOROSZEWSKI W., 1928, *Monografie słowotwórcze. I. Formacje z podstawowym -k- w części sufiksalfnej*, „Prace Filologiczne” XIII.
- KARPLUK M., 1973, *Słownik Jana Cervusa z Tucholi*, Wrocław.
- KUCHAR R., 1998, *Právo a slovenčina v dejinach*, [b.m.].
- MICHALEK E., 1970, *Česky pravni jazyk udobi predhusitskeho a doby Husovy*, „Rozpravy Československé Akademie Ved, Rada Společenských Ved”, R. 80, Sešit 2, Praha.
- MIKLOSICH F., 1862-1865, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wiedeń.
- PEPEŁOWSKI F., 1974, *Odczasownikowe nazwy wykonawców czynności w polszczyźnie XVI wieku*, Wrocław 1974.
- ŠKRUBEJ K., 2002, *Ritus gentis Slovanov v vzhodnich Alpah. Model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva*, Ljubljana.
- SŁAWSKI F., 1974, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, [w:] *Słownik prasłowiański*, t. 1, Wrocław.
- SRIEZNIEVSKIJ I. I., 1893-1912, *Materiały dla słowaria drewnierusskiego języka po pis’miennym pamiatnikam*, t. I-III, Sankt-Peterburg.
- URBAN W., ZAJDA A., 2004, 1543. *Zapisy polskojęzyczne w księgach sądów szlacheckich województwa krakowskiego*, Kraków.
- WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA M., 1974, *Prasłowiańskie nomen agentis*, Wrocław.
- ZAJDA A., 2005, *O słownictwie prawniczym (i innym) protokołów polskojęzycznych w księgach sądów szlacheckich woj. krakowskiego z 1543 r.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” MCCLXXIII, „Prace Językoznawcze”, z. 122, Kraków, s. 243-252.
- ZAJDA A., 2006, *Zapożyczenia obce w „Zapisach polskojęzycznych w księgach sądów szlacheckich województwa krakowskiego z 1543 r.”*, [w:] *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, red. E. Koniusz i S. Cygan, t. 1, Kielce 2006, s. 203-211.
- ZAJDA A., 1979, *Nazwy staropolskich powinności feudalnych, danin i opłat*, Kraków.

Rozwiązanie skrótów nazw źródeł

- AGZ – *Akta Grodzkie i Ziemskie z Czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, t. I-XIX, Lwów 1868 i n., XIV: *Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440-1456*; XVIII: *Najdawniejsze zapiski sądu ziemskiego przemyskiego 1469-1506*.
- AKPr – Archiwum Komisji Prawniczej, Wydawnictwo Komisji Prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. III: *Tłumaczenia polskie statutów ziemskich*, wydał Fr. Piekosiński, Kraków 1895.
- Czrs – *Księga ziemi czerskiej. Liber terrae Cernensis 1404-1425*, wyd. T. L.[ubomirski], Warszawa 1879.
- Dział – *Tłumaczenia polskie statutów ziemskich. Kodeks Działyńskich*, wyd. F. Piekosiński, Archiwum Komisji Prawniczej III, s. 173-230, Kraków 1895; Kodeks cytowany według kart rękopisu.
- Dzik – *Tłumaczenia polskie statutów ziemskich. Kodeks Dzikowski*, wyd. F. Piekosiński, Archiwum Komisji Prawniczej III, s. 1-171, Kraków 1895; Kodeks cytowany według kart rękopisu.
- Erz – B. Erzepki, *Przyczynki do średniowiecznego słownictwa polskiego. I. Głosy polskie wpisane do łacińsko-niemieckiego słownika [...] druk. w roku 1490*, „Roczniki TPNP”, XXXIV, s. 1-139.
- GrPorz – B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburckiego*, Kraków 1559.
- JA – „Archiv für slavische Philologie”, hrsg. v. V. Jagić, Berlin 1876 i n.; VI 184-215: A. Kalina, *Anecdota palaeopolonica*.
- Knapski – G. Knapski, *Thesaurus polono-latino-graecus*, Kraków 1621.
- KsIwK – *Księga sądowa wsi Iwkowej, 1581-1589*, oprac. i wyd. S. Płaza, Wrocław 1969.
- Leksz – J. Lekszycki, *Die aeltesten grosspolnischen Grodbuecher. 1386-1400*, t. I-II, Leipzig 1887-1889.
- Mącz – J. Mączyński, *Lexicon latino-polonicum ex optimis latinae linguae scriptoribus concinnatum*, Królewiec 1564.
- MPKJ – „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie”, Kraków 1901 i n.; V 1-172: J. Łoś, *Mamotrekt z r. 1471*.
- OrtOssol – *Najstarsze staropolskie tłumaczenie oryli magdeburckich wg rkpsu nr 50 Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, oprac. i przygotowanie do druku J. Reczek i W. Twardzik, cz. II: *Transkrypcja i transliteracja tekstu*, Wrocław 1972.
- PrFil – „Prace Filologiczne”, Warszawa 1885 i n.; V 1-52: A. Brückner, *Z rękopisów petersburskich. II: Średniowieczne słownictwo polskie*.
- R – „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filozoficznego Akademii Umiejętności”, Kraków 1874-1891; „Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Filologiczny”, Kraków 1892 i nn.; R XXV 115-205; A. Brückner, *Kazania średniowieczne*, III, Kraków 1897.
- RWlkp – *Wielkopolskie rotty sądowe XIV-XV wieku*, t. I-III, zebra. i oprac. H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicz, Poznań-Wrocław 1959-1967.
- Sarn – S. Sarnicki, *Statuta i metryka przywilejów koronnych*, Kraków 1594.
- SiBB – *Słownik łacińsko-polski Bartłomieja z Bydgoszczy*, podług rękopisu z roku 1532, opracował i wydał dr Bolesław Erzepki, Poznań 1900.
- SiStpl – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I-XI, Kraków 1953-2002.
- SiXVI w. – *Słownik polszczyzny XVI w.*, red. M. R. Mayenowa, t. I-XXXII, Wrocław 1966-2004.
- Strum – O. Strumieński, *O sprawie [...] i rybieniu stawów*, Kraków 1573.
- Sul – *Tłumaczenia polskie statutów ziemskich. Kodeks Świętosławów*, wyd. F. Piekosiński, Archiwum Komisji Prawniczej III, Kraków 1895, s. 221-334; Kodeks zawiera prawa Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły w przekładzie polskim Świętosława z Wojcieszyna z 1449 r. oraz prawa książąt mazowieckich w przekładzie Macieja z Rożana z 1450 r., przepisane przez Mikołaja Suleda, pisarza i burmistrza wareskiego w drugiej połowie XV wieku. Kodeks cytowany według kart rękopisu.
- Trotz – M. A. Trotz, *Nowy Dykcyjonarz to jest mownik polsko-niemiecko-francuski*, Leipzig 1779.
- WokTryd – S. Urbańczyk, *Wokabularz trydencki*, „Język Polski” XLII, 1962, s. 15-29.
- Warm – *Codex diplomaticus Warmiensesis*, t. IV, 1424-1435, Hrsg. v. V. Roehrich, F. Liedtke u. H. Schmauch, „Monumenta Historiae Warmiensesis” IX, Braunsberg 1935.
- Zapisy – 1543. *Zapisy polskojęzyczne w księgach sądów szlacheckich województwa krakowskiego*, oprac. W. Urban i A. Zajda, Kraków 2004.
- ZapWarsz – *Zapiski i rotty polskie XV-XVI wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej*, wyd. W. Kuraszkiewicz i A. Wolff, Kraków 1950, „Prace Komisji Językowej PAU” nr 36.

**Old Polish names of people speaking in court, based on Preslavic *per-ti,
and their history in Polish language
Summary**

The author described structure and history of 7 Old Polish names of people who participated in legal tussles, names based on Preslavic verb *per-ti, such as: *pierca/pierzca* 1399, *sapierz* 1409, *sporca* 1449, *odporca* 1460, *porca* 1460, *sapierca* 1460, *wsporca* 1460. The article continues the treatise that dealt with names of legal tussles and trials based on verb *per-ti. *Sapierz* is the oldest name, found also in other Slavic languages. These words vanished in the 16th century, because of their ancient structure (*sapierz*) or frequent polisemy (*pierca*, *sapierz*), and were replaced by native monosemic syntactic derivatives and their elliptic continuants (*powód*, *powodna persona*, *pozwana persona*, *pozwany*), or – less frequently – by borrowings (*prokurator*).